

УДК 371.132

**ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ
ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОЇ ШКОЛИ**

Андрєєв М.В.

Харківський гуманітарно-педагогічний інститут

У статті розглядається як проблема формування толерантності вчителя загальноосвітньої школи, визначаються поняття та структурні компоненти толерантності.

Ключові слова: толерантність, вчитель, ефективність, професіоналізм, структура толерантності.

В статье рассматривается как проблема формирование толерантности учителя общеобразовательной школы, определяются понятия и структурные компоненты толерантности.

Ключевые слова: толерантность, учитель, эффективность, профессионализм, структура толерантности.

In this article the problem of forming tolerance of a comprehensive school teacher, notions and structural components of tolerance are observed.

Key words: tolerance, teacher, effectiveness, professionalism, the structure of tolerance.

Проблемне поле сучасної вітчизняної педагогіки визначається принциповими змінами, що відбулися в українському суспільстві. У дослідженнях у якості провідного підходу розглядається гуманістична парадигма, що представляє людину як унікальну цілісну особистість, яка розвивається в процесі активної самореалізації свого творчого потенціалу в системі взаємодії з іншими людьми. Толерантність як здатність до такої взаємодії має особливе значення тому, що вона

є соціально-культурною необхідністю, ціннісною установкою, що дозволяє існувати суспільству. Навчаючись у загальноосвітній школі, особистість формує і розвиває систему своїх уявлень про толерантність, що відповідає цінностям і нормам поведінки в суспільстві. При цьому шкільний учитель, який організує засвоєння знань учнями, додає їм особистісного сенсу, усвідомлено і неусвідомлено впливаючи на динаміку розвитку і толерантності учня.

Проблема формування толерантності вчителя в процесі демократизації та гуманізації школи набуває особливої актуальності, оскільки піднести навчально-виховний процес на якісно новий рівень неможливо без високого рівня професійної готовності тих, хто безпосередньо запроваджує в життя соціальне замовлення суспільства. Проте самі педагоги за результатами їхніх опитувань, на жаль, часто виявляють стосовно учня амбітність, настороженість у спілкуванні, роздратування, підвищену чутливість, різкі емоційні вибухи (обурення, ненависть), тактику залякування, дискримінують поведінку вчителя, руйнують взаємовідносини між учителем і учнем, відбувається відчуження школяра від навчального процесу, педагог втрачає контроль над ним.

Мета статті – довести необхідність формування толерантності вчителя загальноосвітньої школи як його професійну якість, дати визначення толерантності та її структури.

Наукові дослідження констатують, що цілеспрямовано організований процес виховання особистості ґрунтується на різних педагогічних підставах. Слід також зазначити, що існуючі парадигми педагогіки виховання в тому або іншому ступені стосуються проблем виховання толерантності, створення толерантного середовища, хоча ці поняття не вказуються, але їх спрямованість на особистість дозволяє зробити висновок про те, що проблема толерантності надзвичайно актуальна в будь-який історичний період.

Педагогіка авторитету стверджує: щоб повноцінно жити в суспільстві й державі, люди повинні успішно в них функціонувати, грати певні соціальні ролі (громадянина, члена родини, представника професійної, конфесіональної групи й тощо). Педагогіка авторитету не припускає примусу, придушення ініціативи й самостійності вихованців. Однак, перетворюючись у авторитарну педагогіку, вона

немов би звільняє особистість від необхідності робити самостійний, відповідальний вільний вибір, що, природно, не сприяє розвитку толерантного відношення до людей і не створює толерантне середовище, тому що вихованець засвоює ту моральну культуру як «чужу», нав'язану йому ззовні, а не як власну.

Педагогіка маніпуляції вивчається в межах психологічної науки. У порівнянні з педагогікою авторитету вона створює значно більш сприятливі умови для реалізації активності, розвитку самостійності й індивідуальності дитини. Однак, вона не перетворює відносини між учасниками освітнього процесу в суб'єкт-суб'єктні.

Не так давно з'явився новий напрям – педагогіка толерантності [1, 2, 3], яка розглядає толерантність як комплексну особистісну якість, що підлягає цілеспрямованому формуванню в ході процесів навчання, виховання й самовиховання особистості, передбачає високий рівень знань, умінь і навичок поважного відношення до іншого в ході міжособистісного спілкування, володіння моральними принципами й прийомами спілкування, що забезпечують культуру особистості; здатності бачити в іншому повноцінну рівнодостойну особистість; здатності до цілісного сприйняття іншого, з його індивідуальністю й неповторністю, у відмові від претензій на власно непогрішність й винятковість; у здатності до критичного відношення до себе й до іншого для подальшого особистісного вдосконалення. А тому у виховному процесі необхідно не тільки ставити мету – формування толерантної особистості, але й визначати норму відносин, осмислювати толерантність як особливий соціальний феномен. Це вимагає створення толерантного середовища, що передбачає використання суб'єктного досвіду толерантних відносин суб'єктів педагогічного процесу. Тоді феномен толерантності в сучасній освіті виступає як мета виховання підростаючого покоління, виконуючи, таким чином, спеціальне замовлення суспільства школі, що зацікавлене в гармонійно розвинутій особистості, яка здатна і готова протистояти тиску середовища й сформованих стереотипів мислення й поведінки, що визнає й приймає різноманіття світу і культур. Крім того, толерантність є однією з умов ефективності педагогічного процесу, основою організації суб'єкт-об'єктної взаємодії між усіма його суб'єктами.

Проте толерантність учителя загальноосвітньої школи як компонент змісту педагогічної освіти і можливості її формування вивчені недостатньо. Низка питань вимагає вирішення суперечностей, які мають місце в освітній практиці, а саме: між вимогами суспільства до розвитку педагогічного професіоналізму і толерантності вчителя як його складової та недостатнім рівнем сформованості толерантності вчителів як впливової професійної групи; між визнанням значущості толерантності вчителя та недостатньою розробленістю науково-методичного забезпечення процесу її формування.

Поняття «толерантність» має безліч значень, які обумовлені міждисциплінарним характером (вдачею) і значущістю явища, що використовується в різних галузях знань: філософії, політиці, етиці, медицині, психології, педагогіці. Толерантність є складним, багатоаспектним і багатокомпонентним феноменом, що виявляється в різноманітності форм і видів, просякає всі сфери соціального та індивідуального життя людини, є важливим виміром будь-якого процесу і стану.

Розкривати сутність толерантності складно ще з тієї причини, що вона визначається по-різному як у різних країнах, так і в офіційних документах ООН.

Tolerancia (іспанська мова) – здатність визнавати ідеї або думки, відмінні від власних.

Tolerance (французька) – переконаність у тому, що інші можуть думати й діяти в манері, відмінній від нашої власної.

Tolerance (англійська) – готовність бути терпимим, поблажливим.

Tolerate (англійська, американська) – бути терпимим, дозволяти (на практиці, у процесі своїх дій, поведінки), надавати можливість людям, релігійним сектам, думкам існувати без стороннього втручання у їхні справи, дозволяти існування різних релігійних думок без їх дискримінації.

Kuan rong (китайська) – дозволяти, приймати інших такими, які вони є, і бути великодушним стосовно інших.

Tasamul (арабська) – полегкість, милосердя, всепрощення; уміння приймати інших такими, які вони є, і прощати.

Толерантність / терпимість (російська) – здатність терпіти щось або когось (бути витриманим, стійким, уміти миритися з існуванням чогось, тобто попускати приймати існування чогось/когось, рахуватися з думкою інших, бути поблажливим до чогось/когось).

Виявлення суті толерантності вимагає звернення до довідкової літератури. Так у тлумачному словнику української мови толерантність – терпимість чийхось думок, переконань, вірувань [4, с. 808].

У словнику Даля слово "терпимість" трактується як властивість або якість, здатність що або кого-небудь терпіти "тільки по милосердю, полегкості" [5, с. 755].

Подібним же чином трактує дане поняття й більшість сучасних тлумачних словників:

- терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки [7, с. 720];
- терпимість, поблажливість до кого-небудь або чого [6, с. 610].

У проведеному дослідженні толерантність учителя загальноосвітньої школи розглядаємо як засновану на ціннісних і гуманістичних орієнтаціях його професійну здатність зрозуміти, визначити й прийняти суб'єктів педагогічного процесу – учнів, учителів, адміністрацію школи, батьків учнів – такими, якими вони є, носіями інших цінностей, логіки мислення, форм поведінки, суб'єктного досвіду, встановлювати відносини співробітництва в процесі взаємодії із суб'єктами аналізувати й критично оцінювати суб'єктивний досвід і поведінку. Розуміння є здатністю дивитися на світ очима іншого суб'єкта; визнання – здатність бачити в ньому носія інших цінностей, поглядів, образу життя, усвідомлення його права бути інакшим; прийняття – позитивне ставлення до нього як іншого.

Вважаємо, що структура толерантності включає такі компоненти: когнітивно-ціннісний, перцептивно-емоційний, рефлексивно-поведінковий.

Зміст когнітивно-ціннісного компоненту визначається специфікою толерантності і зумовлює усвідомлення та прийняття вчителем особистості як цінності, сприяє засвоєнню інформації про цінності толерантності (знання про не насилля, права людини, межі толерантності).

Перцептивно-емоційний компонент характеризується особливостями сприйняття суб'єктами один одного, їхнім взаємним пізнанням як основою взаєморозуміння, розуміння вчителем переживань, стану і установок суб'єктів педагогічного процесу, емоційне сприйняття інших суб'єктів, власних переживань, станів, змін в емоційному світі особистості.

Цей компонент уключає у свій зміст ідентифікацію, емпатію, децентрацію, прийняття, емоційну стійкість.

Критеріями компоненту є уявлюване перенесення себе на місце іншого, співпереживання, співчуття, прийняття протилежної позиції учня, визнання права на індивідуальність, стримування негативних емоцій, прагнення до переживання позитивних емоцій, емоційно-позитивне ставлення до людей.

Основою рефлексивно-поведінкового компоненту є дія на основі толерантності, тобто рефлексія, регуляція і корекція суб'єктом власної дії і поведінки, що виражається у не заподіянні шкоди собі та іншим людям, поліпшення психічного стану, можливості вийти із складного положення. Складниками рефлексивно-поведінкового компоненту є:

- вибір й обґрунтування власної моделі дії на основі толерантності: співробітництво, відмова від примусу, допомога, любов, поступливість;

- рефлексія обраної моделі дії та поведінки, припускає свідоме відношення до власної дії, його уявний аналіз і, при необхідності, відповідна корекція через пошук нових способів рішення ситуації;

- реалізація обраної моделі дії і поведінки на основі толерантності.

Виділяємо такі критерії рефлексивно-поведінкового компоненту: аналіз причин і мотивів вчинку, судження про особливості ситуації, усвідомлення неправомірності примусової дії, прагнення до узгодженості позицій, збереження спокою і доброзичливості до протилежної сторони навіть за умов критичного ставлення, вибір толерантних форм поведінки в реальній діяльності.

Всі компоненти толерантності як професійної якості вчителя тісно пов'язані між собою, хоча мають певну незалежність і автономність.

Процес формування толерантності вчителя є складним і довготривалим, що забезпечує його готовність до гуманістичної взаємодії із суб'єктом педагогічного процесу. Вважаємо, що ефективність цього процесу забезпечується створенням системи роботи, основними напрямками функціонування якої є: взаємодія вчителя з учнями як у ході уроків, так і позакласних заходів; взаємодія вчителя з іншими вчителями; взаємодія вчителя з батьками учнів; взаємодія вчителя з адміністрацією і психологом, а також самоосвіта та самовиховання вчителя.

Ця система ґрунтується на принципах гуманізму та ідеях етичної педагогіки, зокрема, природовідповідності й унікальності особистості, мотиваційної успішності, культуровідповідальності, емоційної насиченості, екологічності й емпатійності взаємовідносин тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А.Г. Толерантность: различные парадигмы анализа. / А.Г. Асмолов. – М., 1998. – 203 с.
2. Гершунский Б.С. Философия образования. /Б.С. Гершунский. – М.: Московский психолого-социальный институт, Флинта, 1998. – 432 с.
3. Коржаев А.в. и др. Толерантность в контексте педагогической культуры преподавателя ВУЗа. /А.В. Коржаев и др. // Педагогика. –2003. – № 5. – С. 44-49.
4. Глумачний словник української мови: Понад 12500 статей (близько 40000 слів) / За ред. д-ра філолог. Наук, проф.. В.С. Калашника. – 2-е видання, випр. і доп. – Х.: Прапор, 2004. – 992 с.
5. Даль В.И.. Толковый словарь живого великорусского языка. / В.И. Даль. – т. 4 – М.: Русский язык, 1979.
6. Современный словарь иностранных слов. – СПб.: Дуэт, 1994. – 752 с.
7. Словарь иностранных слов. – М., 1996. –832 с.